

PRATARMĖ	09	
PIRMA DALIS	14	1.1 <i>Ar reikėjo jiems lipti iš medžių?</i>
HOMO SAPIENS	19	1.2 <i>Kaip užkariavimai tapo kasdienybe</i>
IŠKILIMAS	23	1.3 <i>Kainas nužudo Abelį</i>
	26	1.4 <i>Nusiaubiama megafauna</i>
	31	1.5 <i>Negi žemdirbystė – žmonijos klaida?</i>
	39	1.6 <i>Homo ir ankstesni superkonkurentai</i>
	43	1.7 <i>Bendros nuosavybės tragedija</i>
	47	1.8 <i>Kaip buvo užčiauptos burnos žaliesiems</i>
	52	1.9 <i>Nueinanti Gėjos didybė</i>
ANTRA DALIS	59	
KIEK ŽMOGUJE	59	2.1 <i>Žiupsnelis šiurpios statistikos</i>
YRA UŽSILIKĘ	63	2.2 <i>Mūsų elgesį lemia ir genai, ir aplinka</i>
ŽVĖRIES?	70	2.3 <i>Šimpanzės, graužikai ir mes</i>
	77	2.4 <i>Angelams, kaip ir skruzdėms, vadai nereikalingi</i>
	82	2.5 <i>Homo sapiens lengvai pasiduoda įtakai</i>
	89	2.6 <i>Sako, žmonės yra dar ir pavydūs</i>
	92	2.7 <i>Kapitalizmas, nuobodulys ir agresyvumas – ar esama ryšio?</i>
	100	2.8 <i>Tai ką, po galais, kuo blogiau – tuo geriau?</i>
	107	2.9 <i>Laimės paieškos</i>
	113	2.10 <i>Vaikų valdžia – dar vienas iššūkis</i>

	119	2.11	<i>Numarinome Dievą? Gal be reikalo</i>
	129	2.12	<i>Bažnyčios krizė</i>
TREČIA DALIS	136		
ATEITIES PRANAŠAI	136	3.1	<i>Masių sukilimas ir vidutinybių triumfas – realu?</i>
	145	3.2	<i>Slėpkitės, retrogradai, – atžygiuoja Jos Didenybė Kontrkultūra</i>
	150	3.3	<i>Ateitį prognozuoti sunku</i>
	159	3.4	<i>Kai nebūtina keisti, būtina nekeisti, arba Kodėl konservatoriai dar neišmirė</i>
	164	3.5	<i>Istorinė pažanga – už ir prieš</i>
	176	3.6	<i>Visuotinas balsavimas neretai gimdo košmarus</i>
	183	3.7	<i>Keisti gandai sklando po pasaulį</i>
	188	3.8	<i>Kur išeitis? Gal ją žinojo dar Konfucijus?</i>
	194	3.9	<i>Trupinėlis vilties iš tolimojo Singapūro</i>
	200	3.10	<i>„Laikykite mane dingusiu be žinios“</i>
PAGRINDINĖ NAUDOTA LITERATŪRA	211		

PRATARMĖ

Retas kuris, paėmęs šią knygelę į rankas, yra ką nors girdėjęs apie jos autorių, tad gal pratarmėje jam derėtų prisistatyti. Pirmiausia reikėtų pasakyti, kad nesu nei istorikas, nei filosofas, nors būtent filosofu mane daug kas vadindavo, ir tai man ne visada patikdavo. Esu biologas teoretikas, kurio specializacija – genetiką, evoliucijos teorija ir ekologija. Taip gyvenimas susiklostė, kad beveik 40 metų pats sau aiškinausi, kaip tas mus supantis gyvasis pasaulis atsirado ir kaip jis veikia. Kai ką išsiaiškinti pavyko, todėl rašiau straipsnius, monografijas, – žodžiu, siekiau pripažinimo, kaip ir dauguma mano kolegų.

Bet niekas negyvena tarsi dramblio kaulo pilyje, atsitvėręs nuo žmonių. Negyvenau ir aš, buvau savo laikmečio ir savos visuomenės pilietis, kentėjau matydamas, kad skriaudžia kitus, o dar labiau – kai skriaudžia mane patį. Mano smegenims ramybės nedavė gyvoji gamta, ypač jos praeitis, o emocijas veikė tik dabartis – pasaulio, Lietuvos ir, žinoma, mano vaikų bei anūkų likimas. Kartais net išdrįsdavau viešai

pareikšti savo nuomonę apie tai, kas darytina siekiant pertvarkyti Lietuvos mokslą ar švietimą. Kurį laiką į šią pertvarką buvau įsitraukęs aktyviai, tiesiogiai. Žodžiu, buvau visuomeniškai užsiangažavęs. Na ir, kaip pridera teoretikui, daug skaičiau visai ne biologinės literatūros. Kad suprasčiau, išsiaiškinčiau, į kokį socialinį katilą likimas mane, o su manimi ir jus, gerbiamas skaitytojau, įmetė.

Taip ir gimė ši knygelė – kaip apmąstymai apie mūsų rūšį, apie evoliucinę ir istorinę praeitį, mūsų laiką ir bendrą likimą. Dar prieš sėsdamas rašyti žinojau ar tik vyliausi žinąs, kad esama kažkokio ryšio ne tik tarp gyvūnų ir žmonių elgesio, bet ir tarp tokių, atrodytų, mažai susijusių temų kaip kapitalizmas ir tikėjimo krizė; kapitalizmas ir laisvalaikis bei nuobodulys; snobizmas ir pavydas bei nusikalstamumas; technologinis progresas ir kultūra. Galų gale bene labiausiai man rūpėjo išsiaiškinti, ar visuotinai garbinama ekonominė ir technologinė pažanga daro mus laimingesnius, ar tik atitolina žmogų nuo Dievo ir Motinos Gamtos, sukeldama sumaištį sielose.

Deja, daug kas taip ir liko už mano supratimo ribų. Ir, atrodo, ne tik mano. Apskritai pastebėjau, kad žinių sintezės, arba sąsajų, klausimas mokslui yra bene sunkiausiai įkandamas, kur kas geriau mums sekasi pažinti ne mus supantį pasaulį, ne visumą, o jos šukes.

Žinau, kad sunku ką nors naujo pasakyti šiais klausimais, kai tiek puikios literatūros apstu mūsų knygynuose ir elektroninėje erdvėje. Bet aš ir nesitikiu sulaukti ypatingo dėmesio ir ovacijų. Nedarau iš to karjeros, man užtenka šiokių tokių nuopelnų kituose baruose. Antra vertus, nesu girdėjęs apie panašaus turinio leidinius, parašytus profesionalaus biologo teoretiko. Todėl ši knygelė, net man to nesiekiant, negalėjo būti tokia pat kaip kitos analogiško turinio. Net jei tų skirtumų ir nėra daug, šioji galėtų praversti tam, kuris nėra iki galo įtikintas visuomenėje gi-

liai įsišaknijusių nuomonių apie tai, kaip *Homo sapiens* atsirado, kaip keitėsi jo statusas biosferoje, su kokiais iššūkiais jis susidūrė ir kokia ateitis jo laukia.

Pagaliau rašiau todėl, kad man patinka pats rašymo procesas. Kalbu ir mąstau nevykusiai, kažkokiais fragmentais, kurie, kai bandau mintyse sudėlioti į vientisą seką, dar labiau susipainioja. Na, gal ne visada, bet dažniausiai. O štai rašant ranka, ne spaudant klavišus, kartais iš po rašiklio išnyra nelauktos frazės, iš kažkur išdygsta netikėtos asociacijos ir, žiūrėk – išdrikusi žodžių kariauna jau rikiuojasi į daugmaž tvarkingas gretas, suformuodama figūras, kurių nė iš tolo neplanavau. Žodžiu, rašymas man yra sunkus, bet žadantis malonumą kūrybinis žaidimas. Aišku, tik tuo atveju, jei tema man aktuali, jei apie ją esu mąstęs gal daugybę metų, nors ir pripuolamai. Ne paskutinę vietą skirčiau ir kitai aplinkybei: stengdamasis rašyti taip, kad būtų aišku kitiems, beveik visada tepasiekdavau, jog tapdavo tikrai aiškiau man pačiam. Žodžiu, rask klausytoją ar skaitytoją ir mokėk jam pinigus, kaip sakydavo senovės romėnai.

Knygelės struktūra šiek tiek keitėsi ją rašant. Ypač didelę įtaką jos turiniui padarė Izraelio istoriko ir filosofo Yuvalio Noah Harari'io knyga „Sapiens. Glausta žmonijos istorija“. Ši knyga sulaukė milžiniškos sėkmės, buvo išversta į keliasdešimt kalbų, tarp jų – ir į lietuvių. Man ji taip pat patiko, gal ne tiek pačiomis išvadomis, prie kurių autorius priėjo, kiek netikėtais klausimais, kurių iki jo niekas arba nekėlė, arba nesugebėjo taip pribloškiamai pateikti. Man į rankas ši knyga pakliuvo tada, kai mano tekstas jau buvo prie pabaigos. Kiek pasvarstęs, dalies temų atsisakiau, nes jos buvo puikiai pateiktos Y. N. Harari'io knygoje, o ir į likusią dalį teko įterpti komentarų jo pastebėjimams. Manau, tekstas tik laimėjo.

Kurį laiką eksperimentavau su knygelės stiliumi, neapsisprendžiau ir dėl žanro. Paskutinę versiją vadinu publicistiniais skaitiniais, arba virtine tarpusavyje susietų ir kartu gana savarankiškų trumpų apybraižų (esė), kurios turi pretenzijų būti pavadintos pusiau mokslinėmis. Skaitytojas, manau, nesunkiai pastebės, kad daugeliu klausimų turiu savo nuomonę, kuri gal ne visada yra originali, tačiau bent nėra kompiliatyvi. Ta nuomonė kartais gali šokiruoti skaitytoją, tuo labiau kad ir pats autorius jaučia kai kur kiek sutirštines spalvas, dar kitur – buvęs gal pernelyg kategoriškas ar šališkas, kai gal būtų buvę geriau palikti skaitytoją dvejojantį. Pasiteisinti galiu nebent tuo, kad daugelis aptariamų temų, nors ir ne naujos, bet vis dar yra gana kontroversiškos, kai netgi žinovai nesutaria tarpusavyje. *Homo sapiens*, kaip sakiau, yra sunkiai pažini būtybė.

Na, o knygelės stilius pasirinktas toks, kad būtų lengva skaityti: prisėdai ir po kelių valandų baigai. Siekiu, kad skaitymas nebūtų pernelyg monotoniškas ir nuobodus. Orientavausi į Z kartos skaitytojus, kuriems, jaučiu, ne tiek norisi pasinerti į mokslines teorijas, kiek išvysti plačią žmonijos praeities, dabarties ir ateities panoramą.

Apgailestauju, kad kai kurie pateikti faktai ir prognozės, deja, nenuteikia dideliame optimizme. Įspūdžiui sušvelninti knygelėje gausu nerūpestingų pastabų ir žaismingų pasažų. Kai kur stilius gali pasirodyti netgi pernelyg žaismingas, nederantis prie, rodos, daugiau akademinės rimties reikalaujančio turinio. Šnekėti rimtu veidu dar rimtesnėmis temomis – ar ne tą dariau vos ne visą savo gyvenimą? Tad šį kartą mano nusiteikimas buvo kitoks.

Taip pasielgiau dar ir todėl, kad iš prigimties esu nepataisomas optimistas. Ir tikiu, kad gal ne viskas taip blogai, kaip man ir kai kuriems mano kolegoms mokslininkams atrodo, kad žmonija, priėjusi takosky-

ra, skiriančią ją nuo pražūties, galų gale ateis į protą ir pasuks kitu, ne savižudišku, keliu. Bet esu tikras – Dievo karalystė, jei šiai vizijai lemta kada nors išsipildyti, neateis pati, nenukris iš dangaus tarsi prinokęs vaisius.

Dėkoju tiems, kurie turėjo kantrybės perskaityti šį mano rašinį ir išsakė pastabas, privertusias mane dar kartą viską permąstyti: Astai Audzijonytei, Albinui Bagdonui, Vincui Būdai, Leopoldui Juknevičiui, Beatričiai ir Andriui Lekevičiams, Gediminui Motuzai, Margaritai Purlienei, Aušrai Siliūnienei, Krescencijui Stoškui.

PIRMA DALIS

HOMO SAPIENS IŠKILIMAS

1.1

Ar reikėjo jiems lipti iš medžių?

Mokslininkai teigia, kad mudu su jumis, skaitytojai, esame tolimi beždžionių palikuonys. Tebūnie taip, šis tvirtinimas dabar jau turbūt mažai ką žeidžia, nors daugeliui sunku įsivaizduoti, kaip iš tokių nepatrauklių, primityvių padarų galėjo atsirasti toks tobulo kūno ir neprilygstamo proto galiūnas kaip žmogus. Na, sako tie patys mokslininkai, tai suprantama, niekam nėra lengva savo kailiu pajusti, kurie be galo ilgi yra tie 5–6 milijonai metų, skiriantys mus nuo tų įvykių pradžios. Atseit jų visai pakako tam, kad paveldimas kintamumas ir atranka mus, *Homo sapiens*, sukurtų.

Nežinau, kaip jums, bet man, profesionaliam biologui, vis vien nėra visiškai aišku, kaip tai galėjo atsitikti. Pirmiausia, kodėl tai Afrikos miško beždžionei šovė į galvą mintis nusileisti iš medžio ant žemės ir pradėti naują gyvenimą savanoje, tarsi ji būtų antilopė ar hiena? Jų vietoje tikrai nebūčiau to daręs – juk taip smagu medžio viršūnėje mėgautis lapų, vaisių ir žiedų gausa. Argi nesmagu – sėdi sau

patogiai įsitaisęs ir šveiti žiedus, lapus, prisirpusius vaisius? Dar ir koki neatsargų vabzdį, paukštelį, driežą ar beždžionėlę pasiseka nutverti. Gyvenk ir žvenk. Bet ne, būtinai jai parūpo ieškoti laimės savanos retmiškiuose, kur tiek visokių pavojų ir tiek mažai lengvai pasiekiamo maisto. Sutikite, sumanymas keistas... Kodėl nebuvo pasitenkinama galimybe daugiausia laiko praleisti medžiuose, o ant žemės nusileisti prieš tai gerai apsidairius, tik tada, kai apačioje pamatai ką nors vertingą, tarkim, vaisių ar maitą? Panašiai ir dabartiniais laikais elgiasi žmogbeždžionės, jos net vaikščioti žeme moka pasiramščiuodamos krumpliais.

Gerai, bandykime aiškintis nuo pradžios. Pagal dabartinę evoliucijos versiją, mes kilome iš šimpanzėms artimų beždžionių, gyvenusių prieš maždaug 6 milijonus metų. Dabartinių šimpanzių tada dar nebuvo, jos taip pat per tuos milijonus metų, reikia manyti, gerokai patobulėjo. Ir vis dėlto mūsų protėviai vystėsi nepalyginti sparčiau.

Prieš 4,5 milijono metų, kaip rodo rastos fosilijos, arba suakmenėjimai, gyveno australopiteikai, išoriškai į šimpanzes panašūs gyvūnai. Jų smegenų dėžutės talpa irgi buvo panaši. Būtent juos ir reikėtų šlovinti ar kaltinti, kad išdavė tipinį beždžionišką gyvenimo būdą, nes labai pamėgo vaikščioti stačiomis. Be to, jų gyvenamoji vieta buvo jau ne drėgnasis atogrąžų miškas, o Rytų Afrikos savanų retmiškiai. Menkiausiam pavojui iškilus, jie tuoj pat išsiropšdavo į medį, nes buvo dar nepraradę beždžionėms būdingų karstymosi įgūdžių. Naktimis įsirengdavo guolius medžiuose, kaip įprasta žmogbeždžionėms.

Tokie yra sausi faktai, ir mes jais patikėsime. Kur kas mažiau aišku, kodėl šie gyvūnai taip drastiškai pakeitė savo buveinę, arba, kaip sako ekologai, ekologinę nišą.

Aiškumo čia nedaug. Pagalvokite patys: savanoje gyvybės būta daug, ypač žolėdžių gyvūnų, kaip ir šiais laikais. Tačiau ir stambių plėšrūnų netrūko, jų buvo, reikia manyti, netgi daugiau nei dabar. Australopitekai turėjo būti lengvas grobis, nes neturėjo stambių ilčių, aštrių nagų, o ir ūgiu bei jėga nepasižymėjo. O ką ir šnekėti apie sprinterio ypatybes, jos ir negalėjo būti kitokios padaro, neseniai pramokusio vaikščioti stačiomis. Taip, teisingai, atsistojus buvo galima lengviau pastebėti besiantinantį plėšrūną ar išvysti tolumoje gulinčią maitą. Panašiai elgiasi, tarkim, surikatos, bet jos bent į urvus gali sulįsti pavojui ištikus. O kur, leiskite paklausti, įlįsti vargšui australopitekui? Akacijos šakose išsigelbėjimo nerasi, savanos plėšrūnai irgi neblogai karstosi medžiais.

Biblija teigia, kad Adomas ir Ieva buvo nutremti į žemę, kur turėjo prakaituoti augindami duoną, kęsti nepriteklius ir kančias. O šiuolaikinis mokslas mums perša mintį, kad buvo visai ne taip, kad pirmųjų žmonių panašūs padarai gyveno žemiškame rojuje, vešliuose miškuose, visko pertekę ir šį rojų paliko savo valia. O gal tai tik nelemta likimo klaida, gal būta objektyvių priežasčių?

Dažnai galima išgirsti, kad palikti atogrąžų mišką ir apsigyventi savanoje mūsų protėvius išprovokavo pasikeitęs klimatas. Esą prieš kelis milijonus metų jis tapo sausesnis, sumažėjo miškų, išsiplėtė savanų ir dykumų plotai. Galbūt, bet tuo sunkoka patikėti. Afrika didelė, be to, gerai žinoma, kad slankiojant klimato juostoms, paskui jas sugeba slinkti netgi augalai (platindami sėklas), ką ir kalbėti apie kur kas judresnius gyvūnus. Klimatas gali sukelti drastiškus neigiamus pokyčius tik tuo atveju, jei yra staigus – maždaug keli laipsniai Celsijaus per 100 metų, bet apie tokius pokyčius aptariamam laikotarpiu duomenų, atrodo, nėra.

Telieka įtarti, kad australopitekai pasižymėjo kokiais nors išskirtiniais bruožais, kurie su kaupu nusvėrė jų menkus biologinius pranašumus. Kitaip jie nebūtų išgyvenę ir, kaip nekeista, suklestėję – prieš 3 milijonus metų jų jau buvo ne viena, o kelios rūšys, ir jie buvo išplitę beveik po visą Rytų ir Šiaurės Afriką.

Paaiškinimų gali būti ne vienas, bet įtikimiausias, bent man, yra toks. Australopitekus išgelbėjo ne tiek vaikščiojimas stačiomis, kiek technologijos – įrankiai ir ginklai. Reikia manyti, iš pradžių į atsilaisviusias rankas jie paėmė akmenį, vytelę, kaulą ar lazda. Tačiau, beje, geba ir šimpanzės. Akmenį buvo galima panaudoti skaldant riešutus ar prisikasant prie kaulų čiulpų, bet jis tiko ir sviesti į besiartinantį plėšrūną. Kitas bruožas buvo ne ką prastesnis. Tai gebėjimas burtis į kolektyvus, koordinuota bendruomenės veikla. Bendruomenėmis, tegu ir primityviomis, gyveno dar dinozaurai, bent kai kurie, tad tai nebūtų jokia naujovė. Nauja tai, kad pirmą kartą istorijoje atsirado ginkluotų ir neblogai organizuotų žudikų gaujos. Jeigu kas nors iš jūsų matėte, kaip medžioja liūtai, vilkai, laukiniai šunys ar hienos, manau, suvoksite, ką noriu pasakyti. Nors nepanašu, kad tais laikais mūsų protėviai galėjo sėkmingai medžioti stambų grobį, bet apsiginti nuo plėšrūnų jiems, matyt, sekėsi pusėtinai. Kolektyvas – tai jėga. Taigi kultūros ir civilizacijos ištakos siekia australopitekų laikus.

Kodėl beždžionės leidosi į tokią avantiūrą, kuri aiškiai negarantavo ilgalaikės sėkmės, netgi turint omenyje išvardytas naujoves? Kai kurie specialistai tvirtina, kad būta dar vieno motyvo nusileisti iš medžių. Beždžionėse, atseit, prabudo giliai tūnojęs plėšrūno instinktas, jos užsimanė mėsos, idealiu atveju – vien mėsos, lapai ir vaisiai joms pabodo. Aš, rodos, jas visai suprantu, man, tarkim, bananai nusibodo, nors vienu metu labai juos mėgau. Taip ir įsivaizduoju savo tolimus protėvius: miško pakraštyje, sutūpę medžių viršūnėse, žvelgia į priešais jų akis

plytinčią savaną, į besiganančias antilopių kaimenes. Ir laižosi. O gal ir skleidžia susižavėjimo šūksnius... Tiesa, apie jų tarpusavio bendravimo įgūdžius mes nedaug ką tegalime pasakyti.

Vis dėlto pradžia nebuvo lengva. Australopitekai dar mito daugiausia augalinės kilmės maistu, smulkiais gyvūnais ir maita, kartais – vėžliais, žuvimis, vėžiagyviais. Jie niekada, iki pat išnykimo prieš maždaug 2 milijonus metų, nenustojo rankioti vaisių, sėklų, kasinėti maistingų šaknų. Reikia manyti, žaibai savanose dažnai sukeldavo gaisrus, juose žūdavo nemažai gyvūnų, tad mūsų protėviai pirmą kartą paragavo keptos mėsos. Vėliau, jau kiti protėviai, išmoks sukelti gaisrus patys ir susikurti laužą.